

" "Med undantag av fem år har jag bott i Bromölla hela mitt liv tills jag blev pensionerad 1935 och flyttade hit till Kristianstad. Min far var kusk hos excellensen på Årup.

1887 blev jag elev på Bromölla station och tjänstgjorde där som elev ända till 1890 på våren. D.v.s. 1889 tjänstgjorde jag vid Hässleholms järnväg och sommaren 1890 på Statens järnvägar. Sedan kom jag till Sölvesborg hösten 1890 och var där tills jag flyttade till Bromölla som tillförordnad stins 1895. Sedan blev jag ordinarie 1897 och fortsatte sedan oavbrutet i Bromölla till 1935.

Det var nog 1887 som den första kalkugnen byggdes. 1888 var den under alla förhållanden där. Det var en mycket liten ugn, som uppfördes under dr Nielsens regi. Den låg på en landvinning inte långt från den nuvarande golvplattfabriken. Dr Nielsen kom hit som veterinär på Trolle Ljungby och Årups gårdar och bodde som sådan först i Gualöv men flyttade sedan till Allarp, och det var väl under den tiden som han planlade den första driften vid Bromölla. Han hade deltagit i dansk-tyska kriget 1864, så han hade fått en del praktiska erfarenheter som fältveterinär. Han kom till Sverige någon gång på 80-talet. Det hände rätt ofta att de kallade hit danskar. Dr Jacobi från

Köpenhamn var gårdsläkare på Årup och Trolle-Ljungby. Han kom sedermera till Sölvesborg.

När jag kom till Bromölla 1895, fanns det ingen järnväg från Ivöverken till Bromölla station, utan allt måste köras med häst och vagn.

När dr Nielsen hade lämnat Bromölla - han kom till Sölvesborg sedan - har jag för mig att det var en man som hette Albin Jönsson som var någon sorts föreståndare för driften, ja jag tror t.o.m. att han bodde i Bromölla. Albin Jönsson förestod i många år axeltorpsfyndigheten för Höganäsbolaget. Men det måste ha varit under en ganska kort period som Albin Jönsson förestod fabriken, för sedan inköptes den av en ingenjör Hermansen och greve Lerche från Danmark. En av deras första åtgärder var att prova lerorna, vad de dög till för olika ändamål. Då bodde det inte någon i Bromölla som kände till sådant - d.v.s. inspektor Tideman kom kanske vid det laget - utan då införskrev de en polsk ingenjör von Jablonski, och han var här en hel vinter och provade lerorna. Han bodde i det huset som dr Nielsen hade bebott tidigare.

// Sommaren 1901 så skulle de nya ägarna ta sitt förvärv i närmare skärskådande, och då kom de fram på sommaren med sina

familjer och bodde ett par månader i Bromölla. Det var ingen-
jör Hermansen och hans fru, fru doktor som hon kallades, född
baronessa von Zytphen-Adeler. Hon var dotter till lensbaron
von Zytphen-Adeler till Dragsholm på Själland, chef för Det
kongelige Theater, och så kom som gäster till dem greve Lerche,
länsgreve av Lerchenborg, och hans grevinna som var syster till
fru Hermansen, en av köpenhamnsocietetens mest firade skönhe-
ter. Så var det en professor Heiberg och professor Mittag-Leff-
ler från Stockholm. Fru Mittag-Leffler var född Schjelderup
och var syster till konstnären Schjelderup, som vistades en
del som gäst hos Hermansens. De hade mycket umgänge i konstnärss-
kretsar i Köpenhamn. Konstnären Haslunds son Ole Haslund var
ofta gäst hos Hermansens. Han var en verklig bohem. Nu har han
en stor antikvitetsaffär i Köpenhamn.

Emellertid så tillbringade de sommaren där i Bromölla
under varjehanda nöjen och förströelser och turneringar. De
väckte ju ett enormt uppseende ibland de då ganska primitiva
Ivetofta-borna. Särskilt var det ju en kolossal sensation att
se damerna uppträda i byxor i alla regnbågens färger. Men nå-
gonting som var nästan ännu mer chockerande var en man som de
hade hos sig som hette Einar Penders. Han var nog den mest ex-

centriske av dem alla och uppträdde i de mest vansinniga kostymer, på dagen i en vit kostym med stor rund hatt som påminde om en kinesdräkt och på kvällen elegant och uppklädd. Han hade studerat medicin en kortare tid tillsammans med fru Hermansen och ägnade sig sedan åt den hedervärda kokkonsten och tjänstgjorde som kock åt de höga herrskaperna under sommarvistelsen i Bromölla. (Han var en mycket egendomlig man, tidvis var han nog inte riktigt vid förståndet. Han fick också ett tråkigt slut, han sköt sig en morgon i ingenjör Hermansens hus, sannolikt på grund av ekonomiska bekymmer. Han hade skrivit ett brev till mig kvällen innan och bett mig ordna några praktiska angelägenheter för honom; han hade nämligen vistats i Frankrike vid en champagnefirma och var sedan agent för den här.)

Sällskapet bodde där i dr Nielsens villa. Jag minns att de red omkring mycket. De tyckte allesammans, att det var gräns-
löst intressant och roligt att komma ut på den svenska bondvischan. // - Den gamla gården som nu är riven, 10-ansgården, hade hästar, som de hyrde. Sedan köpte bolaget den gården och brukade den. Fru Hermansen arrenderade den under flera år.

Det var en ganska brokig samling människor, som kom hit under ingenjör Hermansens tid, tyskar och danskar och polacker

och ännu fler. På ritkontoret hade de en ingenjör Maglekilde, som var son till den store skämtaren och författaren Maglekilde i Danmark. Han hade nog först varit på Hermansens ritkontor i Köpenhamn, innan han kom hit. Så var det en dansk ingenjör Preisler. Han kom hit för att bygga järnvägen mellan fabriken och stationen. Den planerades av greve Lerches bror Otto Lerche. Och så hade de en dansk ingenjör, som hette Nielsen. Sen hade de nya ägarna inte haft fabriken länge, förrän de kallade hit en mängd tyskar. Ingenjör Hermansen hade mycket förbindelser med tyska firmor och fabriker och speciellt med en fabrik i Adolfshütte i Sachsen, där de tillverkade eldfast tegel. Direktör för Adolfshütte var en man som hette Busse och han kom till Bromölla för att planera industrien här efter Adolfshütte som förebild. Och med honom kom en mängd tyskar hit.

// När sen ingenjör Hermansen for på hösten ¹⁹⁰⁴ så bad han mig att jag skulle hjälpa honom med lite av varje och övervaka rörelsen medan han var borta. Mitt arbete skulle främst bestå i att föra en del korrespondens och lägga upp och sköta en reskontrabok över firmans inkomster och utgifter, och för det fick jag 50:- kr. i månaden. Det var början till Ivöverkens kontor, kan man säga. Resten sköttes av den kvinnliga chefen för ingen-

jör Hermansens kontor i Köpenhamn. Men det svällde ju ut undan för undan, så jag kunde omöjligt hinna sköta det vid sidan av mitt vanliga arbete, så jag höll bara på med det i $1\frac{1}{2}$ år. Ingenjör Hermansen hade den uppfattningen, att jag skulle finnas till hands jämt och ständigt. Helst skulle jag vara nere vid fabriken hela tiden när han var här på sina besök, men eftersom det inte gick så samlade han ihop allt han skulle be mig om och dikterade för mig en hel massa saker jag skulle göra, innan han for med tåget. Och han var en sådan vänlig och charmerande människa, så det var svårt att inte göra honom till lags. Jag har sparat en del anteckningar från den tiden.

En enda gång dikterade han för mig det här strax innan han gav sig i väg:

Jag skulle anskaffa 100 st. revolverpatroner att skjuta till måls med.

Resa till Karlshamn och underhandla med byggmästare Anton Nilsson att han skulle ha agentur för tegel, kalk och lera.

Ringa till Luterkort och köpa Portlandcement.

Prenumerera på tidningen Dannebrog.

Infordra anbud på kol, "c:a 700 ton svagt bagende kul" från Ditz Schweitzer i Köpenhamn.

Telegrafera till Nättraby.

Anskaffa en flaska grönt bläck.

Förfråga hos Jönköpings juridiska byrå rörande abonnemang å soliditetsupplysningar.

Vidtala Nils Persson angående köp av jord.

Uppgöra hushållsräkning t.o.m. april.

Vidtala skeppsklarerare Hansson och Wellstedt i Sölvesborg.

Infordra anbud från bankkassör Lind i Kristianstad å kol.

Insända leror till kemiska stationen i Kristianstad för analys.

Köpa växelstämplar.

Begära avskrift av beskrivningen beträffande resultatet av undersökningarna å Ivö klack hos lantbruksingenjör Eve, Kristianstad.

Sätta mig i förbindelse med Karl Persson, Immeln, angående köp av ångbåt.

Prenumerera på Thon-Industrie-Zeitung i Berlin.

Det var de uppdrag jag fick vid ett tillfälle. Jag fick ju så mycket att göra så jag höll på att gå rent om styr. Jag kunde ju inte själv avsluta några affärer, men jag gjorde vad jag kunde för att förbereda det hela och skrev och talade personligen med de olika personerna.

1903 hade det ändrat sig så att Hermansen bodde i Bromölla, och då hade kamrer Rosengren kommit hit, så då hade jag inte längre någonting direkt med fabriken att göra, bortsett från att det behövdes mycket samarbete beträffande frakttrafiken. 1903 var Preisler också där, så då hade arbetet med järnvägen redan börjat.

Stationen låg ju en bit ifrån nuvarande stationshuset då, fast nu är det så vanskött där. Jag odlade sparris i min trädgård, och det köpte de mycket av mig till ingenjör Hermansens hushåll. Där det nu är så många småvillor intill järnvägen var det tät barrskog då.

Efter mig, innan kamrer Rosengren kom dit, så hade de en herre som hette Collin, en dansk. Det var en konstifik figur i allra högsta grad. Han fattade sin uppgift så att han antecknade allt på lösa lappar, som han la' i en hög. Han förde aldrig in i några böcker utan samlade allt på hög. Reskontraboken som jag lagt upp brydde han sig inte om att fortsätta. Så en vacker dag så kommer Hermansen och hans fru - det var en söndag - körande till mig och så kommer han in och säger: "Dette her går sgu ikke længere med denne Collin. De må overtage det hele igen". Det ville jag ju inte på något sätt åta mig, så det

frånsade jag mig, men jag lovade honom att försöka få någon reda på det hela och göra någon sorts fortsättning på böckerna. När Hermansen kom ner till Collin, så började han riva och söka i en massa lappar, så han såg ju hur dåligt det hela var skött. Han skrev inte ut några fakturor och inkasserade inte några fordringar. Så tog jag då någon till hjälp och började sortera alla dessa små lapparna för att se om vi kunde komma någon vart med det, men det visade sig ju att det var en sådan oreda, att det var komplett otänkbart. Så fick Collin avsked, och sen efter den tiden så blev han källarmästare på hotellet. Eller kanske det var på det lilla spisstället för arbetarna.

Så länge jag hade min anställning hos ingenjör Hermansen, så var det de otroligaste saker jag skulle bestyra. De vände sig till mig i allt, från det största till det minsta. Den där stollen Penders kom t.ex. ner till mig en gång och beklagade sig över att de inte hade chutney-sås i Ingrid Petterssons lilla diversehandel, den anspråkslösaste lanthandel man kan tänka sig! Och så bad han mig skaffa två flaskor, så jag fick skriva till Kristianstad eller Malmö efter det. Ibland så trodde jag nästan att han hittade på saker för att driva med mig. När ingenjör Jablonski bodde här, så bad Hermansen mig att jag skulle skaffa honom en hushållerska. Jag fick tag på en från Karlshamn, men

hon kunde inte polska och han kunde inte svenska, så allt fick förklaras genom teckenspråket. En vinternatt vid 11-tiden så vaknade jag av att det knackade häftigt på fönstret. Jag tänkte först inte gå upp, men så hörde jag nödrop utanför fönstret och då var det ingenjör Jablonski som stod utanför. Han sa' att jag måste följa med honom hem och förklara för hans hushållerska att han skulle resa till Kristianstad nästa morgon och därför skulle väckas och ha frukost tidigt. Han hade inte på något vis kunnat få henne att begripa det. Men jag hade ju ingen lust att ge mig ut mitt i natten, så jag sa' att det vore väl enklare, om jag skrev det på en lapp till henne. Och då blev han nöjd och bjöd mig på en flaska Martell kvällen därpå, när han kom hem igen.

Fru Hermansen var inte så vacker som sin syster, hon var tvärtom ful, men hon var en mycket rejäl och snäll människa. Hon hade bara en del idéer som var lite egendomliga, t.ex. fick hon för sig att folk stal från henne. En gång sa' hon, att de hade stulit hennes båt, och då låg den bara en liten bit ifrån det ställe, där den brukade ligga. Hon hade sina små egenheter, men hon var mycket duktig och arbetsam och var alltid i farten. Särskilt intresserad var hon av hästar. En gång kom hon ner

ACC. N:R M. 11257 : II

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

till mig och sa' att jag skulle ta mig ledigt och följa med henne och köpa hästar i Kivik. Men för det första kunde jag ju inte utan vidare resa ifrån, och sen var jag inte alls någon kännare av hästar, och därför sa' jag till henne att hon skulle fråga Nils Persson, som hade 10-ansgården tidigare, om han inte kunde köra med henne. Han var nämligen en riktig hästkarl. Och det gjorde han också.

Den första sommaren Hermansens bodde i Bromölla och den närmaste tiden sedan de hade flyttat dit, så dryftades mycket frågan om att det skulle inrättas ett sanatorium i barrskogen vid Bromölla. Furuskogen med barrluften och terpentinångorna, som de talade så mycket om var ju utomordentligt lämplig för lungsjuka. Det var fru Hermansens stora önskan att få starta ett sanatorium där. Hon hade ju dansk läkarexamen, så hon trodde att hon skulle få praktisera som läkare i Sverige och gjorde ansökan om det till regeringen, men det blev avslaget. Nästföljande vinter så tjänstgjorde fru Hermansen på ett sjukhus i London i några månader under protektion av dåvarande kronprinsessan Alexandra. Hon och fru Hermansen hade varit barndomsvänner. Efter den tiden så skulle ansökan till regeringen förnyas, och prinsessan Alexandra satte sig i förbindelse med kung Oscar II för att utverka att den skulle bli bifallen, men det

hjälpte inte utan regeringen avslog ansökan även den gången, och sedan dess kom frågan aldrig mer på tal.

Fru Hermansen var enkel och flärdfri, en rysligt rar människa. Hon hade ett något egendomligt burdust sätt bara. Hon var mycket förtjust i djur. Hon hade uppfostrats på Dragsholm i Danmark och naturligtvis som ung flicka varit van vid att handskas med djur. Hennes son Otto blev en oerhört ståtlig man, han väckte uppmärksamhet för sitt utseende. Jag har inte sett honom mer än vid något tillfälle som vuxen. Det var i Norge på en järnvägsstation nära Bergen, där han sannolikt besökt sin fästmö, som var dotter till den norske statsministern Mo-winckel. Han studerade också till ingenjör, troligen någonstans i utlandet. Ja, det var rysligt trevliga människor, charmant vänliga allesammans. Ofta blev jag bjuden ner till dem på middag vid 6-7-tiden. De hade alltid mera ovanlig mat med starkt färgade såser och curry till allting.

I Köpenhamn bodde de vid Frederiksbergs Allé.

Sedan de flyttat till Ingelstads gård inte långt från Växjö, var jag och hälsade på dem två gånger. Då for vi efter häst och vagn minns jag, och frun körde. Det var väldigt smala skogsvägar, och hon körde på för fullt, så jag minns ingenjören

sa' till henne: "Du må endelig köre på en anden måde, Grethe, for ellers kan vi jo ikke vaere bekendt med at köre med dig."

Direktör Busse kom så där ett par gånger från Tyskland för att planlägga och sätta i gång driften. Det var ju han som sedermera skaffade dit disponent Appé och alla tyskarna som kom hit för att lära upp svenskarna. De första som landsteg i Bromölla minns jag som det hade varit i går. Det var Appé och Aust, som kom en middag och steg av tåget med sina kappsäckar. Aust med en cigarr i munnen som vanligt. Appé var driftsledare och övertog rollen efter en som tillfälligt hade varit där, en som hette Lundberg och sen förestod utlastningen vid deras fyndighet uppe vid Oretorp, som ligger vid Näsrum. Sen gick Appé där bland dessa svenska arbetarna. De kunde inte förstå ett ord av vad han sa', men det behövdes nästan inte heller, för det räckte med en min och en blick. Han blev sedan disponent och direktör och dog någon gång på 30-talets början. Aust är död för ett år sedan. Appé bodde i en villa mittemot Villa Ena och Aust i villan bredvid. Aust var chef för tegeltillverkningen, för bränningen utav teglet. Sedan kom alla de andra tyskarna, Kress och Weise och Max Seyfridh och alla de andra. Seyfridh stod vid Bromölla station och lastade tegel.

Under Hermansens och Lerches tid var Tideman den första tiden verkmästare och driftsledare och förestod det hela. Han var också dansk. Ingenjör Nielsen kom också dit under Hermansens första tid. Tideman kom från Praestö i Danmark, från ett tegelbruk där. Ingenjör Nielsen var en gång på en olycklig åktur till Axeltorp och råkade bryta benet. På kom Penders ner till mig och bad att jag skulle ordna med sjukvagn och räkning och alltsammans så att han kunde komma hem. Nielsen fick sedermera anställning på Kongl. Myntet i Danmark. Tideman trivdes inte riktigt bra här, så han reste också.

Under doktor Nielsens tid bodde en som hette Alexandersson i den tidemanska villan. Han hade varit arrendator av den gården som ännu finns kvar i Bromölla, på den tiden den ägdes av greven av Trolle-Ljungby och Årup. Sedan kom han till bruket och var inspektor där och bodde i den där lilla kåken, och när sedan ingenjör Hermansen kom 1899, så flyttade han till Tierp i Uppland. Han var lantbrukare till yrket från början.

Lundberg hade varit i Korea och uppfört en tegelfabrik för rysk räkning, innan han kom i tjänst vid Ivöverken. Driftsledare vid fabriken har i tur och ordning varit Alexandersson - Tideman - Lundberg - Appé. Appé kom sen på kontoret och kallades ingenjör och sedermera disponent.

Polackerna, de kom en vacker dag de stackarna med extra-tåg från Sölvesborg, där de hade landstigit. De hade kommit med en skuta dit och kom så till Bromölla och landsteg där på främmande jord. I Bromölla var ju uppfört en barack som de bodde i. Det var Leon och Adolf Verständig som styrt om att de kommit hit, och senare kom den här Nussbaum hit, han var svåger med Leon och Adolf Verständig. Ja, så kom de ner och började sitt arbete i det otäcka kaolinslammeriet, en del kom väl över till Ivön, kan jag tro. Det var i alla fall en 200 stycken, och de förorsakade mig inte så lite arbete med sin post. De kunde ju inte läsa sina adresser en stor del utav dem, och de kunde ju knappast skriva. Om söndagarna kom de i sina färgrika dräkter genom skogen och skulle posta sina brev. Posten låg i stationshuset då. Nästan hela söndagen igenom fick jag vara där tills dessa människorna hade uträttat sina postala angelägenheter. All post kom till stationen, och så avhämtades den där. Pengar som skulle till utlandet fick i alla fall bara postas i städerna, så det slapp jag ta hand om. De skickade väl sina pengar med något ombud till Sölvesborg dessa polacker, kan jag tänka. Under lång tid var det en tysk, som hette Fischer, som hämtade posten på stationen. Han dog därnere en dag. Han störtade vid en grop strax invid stationen, vilket föranledde folk-

humorn att säga, att han stupade på sin post. Under hela min tid var det poststation vid järnvägsstationen. Den skötte jag med två-tre biträden till hjälp.

Verständigs lärde sig efter hand tala svenska. De var polska judar, men de talade ju också tyska. Den egentliga 'slav-handlaren' var en annan herre som kom och avslutade kontrakten med Hermansen, men jag kommer inte ihåg vad karl'n hette, jag minns bara att en gång så kom han ner till stationen den där tyske juden, stort skägg hade han, och lämnade ett telegram till sin huvudman, en jude i Warschau, och det lydde så: "Nicht verzweifeln. Noch leben die alten Götter". Det var väl någon penningfråga som rett upp sig.

På den tiden kom här ganska mycket galizier till Sverige, som sysselsattes i betesfälten och lantbruket och sockerfabrikerna. Sen var det många som sökte sig till Ivöverken. Den där kaolinslamningen som de höll på med var någonting som de svenska arbetarna inte gärna ville utföra. Polackerna gick ju våta kan man säga dagen lång. Vid de där kaolinpressarna så sprutade det ju och stänkte omkring. Kaolinen skulle först slammas i bassänger och sedan pressas i kakor. - Polackerna hade maten fritt, men det talades allmänt om vilka förtjänster Verständigs gjorde sig på affären.

Det var naturligtvis den där Warschau-juden med skägget som upprättade kontrakten. Kompanjon till honom var en äldre broder till Verståndigs. De kom någon gång till Bromölla.

Emellertid så repade polackerna sig, när de hade varit i Bromölla en tid. De gick mycket i skogen och plockade svamp och bär, minns jag, och det såg alltid så färgglatt ut när man mötte dem. Det var många kvinnor också bland dem. När de sedan en dag skulle hem frampå hösten, så gick det extratåg från Bromölla till Kristianstad, och sen fortsatte de vanligen över Hälsingborg eller Malmö. Det var första gången och kanske om vårarna ett par år som de kom över Sölvesborg, annars åkte de över Kristianstad. När de for så hade de först varit i Sölvesborg och skaffat sig lite fluidum, så de var i högsta grad vid briljant lynne och sjöng och hojtade och väsnades, och det var ett liv på stationen så det var något alldeles enormt.

De hade polacker i Adolfshütte också, så det var naturligtvis Busse som hade kommit på att de skulle ha det här också. Man kan säga att Adolfshütte stod som mönster för hela Ivöverken till en början.

Om det var 200 polacker här så var nog åtminstone ett 40-tal av dem fruntimmer. De skulle naturligtvis hålla barackerna i ordning, men så höll de med all säkerhet också på med

kaolinen eller i tegelindustrien. De var mycket enkelt klädda, hade något tunt sladdrigt bomullstyg i sina kläder.

Före Ivöverkens tid så var det enda folknöjet att gå och se på tåget. När folk kom från Sölvesborgs tivoli om söndagskvällarna och sjöng och dansade på perrongen och ibland ställde till med lite små uppträden, det var något som kunde samla åskådare. Det kunde ju finnas somliga av dem som tyckte om att ställa till lite gruff. Särskilt var där en som kunde roa sig med att sopa hela perrongen ren från folk ibland. Vid 10-tiden på söndagskvällen brukade sista tåget komma.

På den stora slamverksinviqningen den 9/8 1904 så var landshövdingen och landstingets ordförande och en hel del andra inbjudna.

Den gamla fabriken brann ner en mårtensafon. Jag satt just och åt min middag på kvällen vid 6-7-tiden, och då kom det alarm att jag skulle ner och träffa föranstaltningar för att rädda järnvägsvagnarna. Fabriken brann ner helt och hållet. Jag skulle tro att det var 1908, det var väl då när de kom på obestånd. Cementfabriken kom i gång 1908 och det var då som det bildades om till två bolag. Bolaget hade inte kunnat betala

ACC. N:R

M. 11257 :19

FOLKLIVS-
ARKIVET
LUND

sina fraktkostnader, så jag fick order om att inte lämna någon fraktkredit. Och eftersom jag stod som ansvarig för uppbörden, så måste de betala frakterna dag för dag. Det var mycket besvärligt och rysligt förargligt också, för jag kom i en sådan tråkig mellanställning."